

"נר חנוכה משמאל ומזוזה מימין"

(שבת כב.)

כללים בשיעור:

- תורה שבכתב ותורה שבעל פה

בשיעור זה נעסוק במחלוקת האמוראים לגבי מצוות הנחת נר חנוכה בפתח הבית – האם היא בימין או בשמאל הפתח? ומתוך דברי בעל השאלות, ננסה להעמיק במשמעות היחס בין דברי התורה שבכתב לבין מצוות ותקנות חכמים באופן כללי, ובעניין נר חנוכה בפרט.

הנחת נר חנוכה בפתח הבית – מימין או משמאל?

הגמרא במסכת שבת¹ מביאה מחלוקת אמוראים לגבי מקום הנחת נר חנוכה ביחס לפתח הבית:

אמר רבה: נר חנוכה מצוה להניחה בטפח הסמוכה לפתח. והיכא מנח ליה? רב אחא בריה דרבא אמר: מימין, רב שמואל מדפתי אמר: משמאל. והילכתא - משמאל, כדי שתהא נר חנוכה משמאל ומזוזה מימין.

לאחר הבאת המחלוקת, פוסקת הגמרא – "והלכתא משמאל, כדי שתהא נר חנוכה משמאל ומזוזה מימין". יש להתבונן בהבנת המחלוקת. במה חולקים האמוראים? ומתוך כך גם להבין את פסיקת הגמרא.

¹ דף כב.

המאירי מביא טעם למאן דאמר "משמאל", אך לא למאן דאמר "מימין":
 נר חנוכה מצוה להניחה בטפח הסמוך לפתח ולהדליקה שם הן מבחוץ
 לזמן הקדום הן מבפנים לזמן של עכשיו ומצד שמאל כדי שתהא מזוזה
 בימין הנכנס שנ' בה ביתך דרך ביאתך ודרכו של אדם להרים רגל ימין
 תחלה ותהא נר חנוכה משמאל הנכנס ופרשו בהגדה ו**יבא בעל הבית**
בתפלו ובטלית מצויצת ביניהם חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם:

ומעין זה מובא גם בשאלות דרב אחאי גאון, ושם מתייחס גם למאן דאמר "מימין".

נעיין בדברי השאלות²:

...קאמרינן דמחייבינן לאדלוקי שרגא תמניא יומי, דההוא לוגא
 דאשתכח בהיכלא והוה ביה שיעורא יומא חד ואדליקו מיניה תמניא
 יומי הלכך תקינו רבנן תמניא יומי לאדלוקי שרגא דחנוכה לפרסומי
 ניסא ומיתבעי ליה לבר ישראל לאותובי לשרגא לתרע ביתא מבראי
 דלא חזיוה כל עובר ושב דתניא נר חנוכה מצוה להניחה בפתח ביתו
 מבחוץ אם דר בעליה מניחה בחלון הסמוכה לרשות הרבים ובשעת
 הסכנה מניחה על שולחנו ודיו אמר רבא וצריך נר אחרת לאשתמושי
 לאורה ואי איכא מדורה לא צריך ואי איכא אדם חשוב אע"ג דאיכא
 מדורה צריך נר אחרת לשימושו ומצוה להניחה בטפח הסמוך לפתח
 והיכא מנח ליה פליגו בה רב אדא בריה דרבא ורבי ירמיה מדיפתי חד
 אמר מימין וחד אמר משמאל מאן דאמר מימין קא סבר כי היכי
 דליהוי תרתי מצוותא בחד דוכתא נר חנוכה ומזוזה ומאן דאמר
 משמאל קא סבר כי היכי דלהוי מזוזה מימין ונר חנוכה משמאל ובעל
 הבית בטלית מצויצת ביניהן...

הסברא של מאן דאמר מימין – "כי היכי דליהוי תרתי מצוותא בחד דוכתא". לחבר
 למצוות מזוזה שבימין את מצוות נר חנוכה, בבחינת 'צד שנעשתה בו מצוה, נעשה בו
 עוד מצוה אחרת'³.

והסברא של מאן דאמר משמאל – "כי היכי דלהוי מזוזה מימין ונר חנוכה משמאל
 ובעל הבית בטלית מצויצת ביניהן", וכפי שראינו בדברי המאירי.

ומסיים השאלות לגבי פסיקת ההלכה:

**הלכתא מאי? ת"ש כבר אמרה תורה ושמרתם מצוותי ועשיתם אותם
 ובאו חכמים ופירשו וחקרו ועשו סייג לתורה.**

ודבריו חתומים! מה הוא פוסק? וכיצד זה קשור ל"באו חכמים ופירשו וחקרו ועשו
 סייג לתורה"!!

² שאלות דרב אחאי גאון פרשת וישלח שאלתא כ"ו

³ עיין מעין זה בגמרא בברכות דף לט: - "רב אמר ורב אסי כי הוה מתרמי להו ריפתא דערובא מברכין עליה
 המוציא לחם מן הארץ אמרי הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא נעביד ביה מצוה אחריתי"

ביאר בזה מו"ר הרב יהושע ויצמן שליט"א, שהשאלה היא מה היחס בין דברי חכמים לדברי התורה. יש כלל ש"כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון"⁴. כאשר חכמים מתקנים דבר, הם מתקנים כעין דאורייתא. חכמים לא ממצאים דינים סתם. גם כאשר יש צורך במציאות להוסיף מצוה מדרבנן כבחנוכה, או לתקן תקנה, חכמים מלבישים אותה במסגרות שכבר קיימות בדברי התורה שבכתב, ובכך התורה שבעל פה עומדת ומקבלת בסיס מכח התורה שבכתב, ואינה כדבר מנותק העומד לעצמו.

ויש מקום להתבונן בעניין זה. ניתן להביט על הדברים בשני אופנים.

האופן האחד – כאשר התורה אמרה שמזוזה מימין, אין לנו הבנה בטעם הדבר. אנו רק מבינים שצד ימין של הבית הוא עדיף למצוה⁵. אם כן, כאשר נרצה לתקן מצוה מדרבנן כעין דאורייתא, נתקן שתהיה גם היא בצד ימין, שיש בו עדיפות למצוות.

והאופן השני – לחכמים ניתן כח לחקור, לפרש ולהבין טעם מצוות התורה. כאשר הם מתקנים כעין דאורייתא, הם יקחו את המסגרת שניתנה כבר בתורה שבכתב, ולפי הבנת משמעותה – יתאימו אותה לתקנתם. בכך, תקנתם מבטאת המשך לדברי התורה, גם אם היא בצידה החיצוני מופיעה באופן שונה⁶.

מסקנת השאלות היא כאופן השני – מכך שכבר אמרה תורה "ושמרתם מצוותי ועשיתם אותם", כמצווה לחכמים לעשות סייג לתורה, אנו למדים שהתורה מצפה מחכמים להבין את דבריה, ועל פי הבנתם לתקן תקנות וסייגות שישמרו על הופעת דברי התורה במציאות ואף ירחיבו את הופעתה בה.

ימין הנכנס וימין היוצא

עלינו להתבונן, אם כן, איזו משמעות ראו חז"ל בכך שמזוזה מימין, שגרמה להם להבין שמאותה מהות נר חנוכה יהיה מונח דוקא מצד שמאל לפתח?

וביאר הרב ויצמן שליט"א – מזוזה ונר חנוכה הן שתי מצוות המתייחסות לפתח הבית. אלא שהמזוזה מתייחסת לכניסה אל תוך הבית, ונר חנוכה מתייחס לפרסום הבית כלפי חוץ.

על כן, שתייהן מימין. **מזוזה בימין הנכנס, ונר חנוכה בימין היוצא.**

⁴ עיין למשל בפסחים ל': ובמקומות רבים.

⁵ וכן בעניינים רבים נוספים שמצוותם בימין, כגון כוס של קידוש, ולולב שבימין מכיון שהוא 3 מצוות ואתרוג מצוה אחת, עבודת הקרבנות שאם ביד היא בימין ועוד.

⁶ מעין זה ביארנו בשיעור על הנחת נר חנוכה מתחת לעשרה טפחים, שחז"ל לקחו את שיעור י' טפחים מסוכה, כדברי הראשונים שם, אלא שבסוכה כשרה דוקא מעל י' טפחים, ואילו בנר חנוכה עיקר המצוה מתחת לי' טפחים. וביארנו שם עפ"י דברי חז"ל שמעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה טפחים, שבסוכה אנו מביטים מצד ירידת השכינה על הסוכה והאדם נכנס בתוכה, על כן הסוכה צריכה להיות מעל י', ואילו בנר חנוכה המצוה היא להוריד את הארת השכינה למקומות הנמוכים, וזה למטה מי'. וע"ש בשיעור.

ומצאנו בזה ביאור נפלא בדברי החתם סופר על סוגייתנו⁷:

בטפח הסמוכה לפתח. נ"ל נפקא להו דאם הקב"ה מפרסם עושי מצוה כמ"ש רשב"א בתשובה ממדרש דהקב"ה פרסם מצות ראובן וישמע ראובן ויצילהו מידם מל"ש שיש לנו לפרסם עושי רצונו, עיין תשו' רשב"א סי' תקפ"ב, וא"כ ק"ו בן בנו של ק"ו שעלינו לפרסם ניסי ה' וחסדיו עמנו ועוד הקב"ה שומר עלינו בחוץ על הפתח במזוזה לשמרנו מכל רע כמ"ש במס' ע"ז י"א ע"א ק"ו שנקבע פרסום ניסו על הפתח מבחוץ ועל זה סמכו וקבעו נ"ח על פתח ביתו בחוץ...

החתם סופר מתייחס בדבריו לתשובת הרשב"א לגבי שאלה בעניין הזכרת שם המקדיש בית לבית הכנסת.

כותב הרשב"א⁸:

שאלת ראובן היה לו בית סמוך להיכל בית הכנסת. ועכבו הצבור בידו מחמת שהיו מקומות ישיבה הקדש שבבית הכנסת. ובנה אותו בנין נאה ורצה לערב אותו עם בית הכנסת כדי להרחיב בית הכנסת. ועכבו הצבור בידו מחמת שהיו מקומות ישיבה שם שירדו ממעלתם. אבל הסכימו כלם שיעשה כל אותו בית היכל וכן עשה ובנאו/בנה אותו/ משלו. ובא ראובן המקדיש לכתוב על פתח ההיכל שמו למען הזכיר שמו על מה שהקדיש. ועכבו בידו קצת מן הצבור. הודיעני אם יכולין לעכב בידו מן הדין או לא.

תשובה איני רואה שיוכלו הצבור לעכב מן הדין ולא מן הראוי מכמה צדדין. כי המקדיש והבונה משלו לשמים מי מעכב על ידו מלהזכיר שמו בשלו. ובהקדשו אין אדם מעכב בשל חבירו ובנסיו על חברו. ועוד דבכמה מקומות בקהילות הקדש שנוהגין כן. גם במקומנו הוא כתוב בכותל ההיכל/של בית הכנסת/. וזו מדת חכמים היא ומדת וותיקין כדי ליתן שכר לעשות מצוה. ומדת התורה הוא שהיא כותבת ומפרסמת עושה מצוה. ואם התורה עשתה כן צריכין אנו להלך אחר מדותיה של תורה שהן דרכי נועם. הנה בהצלת יוסף שהצילו ראובן מיד אחיו כתב עליו הכתוב (בראשית ל"ז) וישמע ראובן ויצילהו מידם. וכן בבעז שויתר פת וחומץ הכתיבו הכתוב. וכן כמה גדולה מעשה הצדקה ועשיית המצות שכתבו הנביאים בספר הנבואה. וכן פרסמו עליו ז"ל מדה זו בפי' במדרש רות. אמר שם (רות ב') ויצבט לה קלי קלול בשתי אצבעותיו. אמר רבי יצחק בר מריון בא הכתוב ללמדך שאם יהיה אדם עושה מצוה יעשנה בלב שלם. שאלו היה יודע ראובן שהקב"ה מכתוב וישמע ראובן ויצילהו מידם בכתיו היה מוליכו אל אביו. ואלו היה יודע אהרן שהקב"ה מכתוב עליו (שמות ד') והנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו בתופים ובמחולות היה יוצא לקראתו.

⁷ והדברים מוסיפים טעם לביאור הנ"ל של מו"ר.

⁸ שו"ת הרשב"א חלק א סימן תקפ"א

ואלו היה יודע בועז שהקב"ה מכתוב עלו/עליו/ ויצבט לה קלי ותאכל ותשבוע ותותר עגלות פטומות היה מאכילה. רבי כהן ורבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי לשעבר היה אדם עושה מצוה והנביא היה כותבה. עכשו מי כותבה? אליהו כותבה ומלך משיח והקב"ה חותם על ידיהם. הדא הוא דכתיב (מלאכי ג') אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו. ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר הזכרון/צ"ל ספר זכרון/ לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו. ובפ' יש נוחלין (דף קל"ג ב') אמרו ביוסי בן יועזר כשהקדיש עלית' דדינרי וכשמכר מרגלית למקדש ב"ג עליות דדנרי. ונתנו הגזברים שבעה והקדיש ושה/ששה/ הנותרים ועמדו שם וכתבו יוסי בן יועזר הקדיש אחת בנו הקדיש שש. מכאן אתה למד שהיו נוהגין לכתוב כן שמות המקדישין לשמים להיות להם לזכרון טוב על מצות ולפתוח דלת לעושה מצות.

הרשב"א לומד מדברי התורה, שפרסמה עושי מצווה כראובן וכבועז וכו', וכן מדברי חז"ל שפרסמו את יוסי בן יועזר ובנו שהקדישו מממונם למקדש, שאנו צריכים ללכת אחר מידותיה של תורה ולפרסם עושי מצוה, ובכך "לפתוח דלת לעושה מצות".

לומד מדבריו החתם סופר "בקל וחומר, בן בנו של קל וחומר" – "שעלינו לפרסם ניסי ה' וחסדיו עמנו".

הקדוש ברוך הוא עומד ושומר על פתחינו מבחוץ במזוזה, לשומרנו מכל רע, קל וחומר שנקבע פרסום ניסו על הפתח מבחוץ.

בסוף דבריו מביא החתם סופר מדרש חז"ל על הפסוק בשיר השירים⁹:
הַדּוּדָאִים נִתְּנוּ רִיחַ וְעַל פִּתְחֵינוּ כָּל מְגִדִים חֲדָשִׁים גַּם יְשָׁנִים דוֹדֵי צִפְנָתִי לָךְ

וכך כתב בלשון המדרש¹⁰:
הדודאים נתנו ריח זה ראובן שנקרא דודאים ועל פתחינו כל מגדים זה מזוזה ונר חנוכה חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך חדשים זה נר חנוכה דרבנן גם ישנים זה מזוזה דאורייתא

על לשון הפסוק "ועל פתחינו כל מגדים – חדשים גם ישנים", מתייחס המדרש לשתי מצוות הקשורות לפתח הבית. אחת חדשה ואחת ישנה. הישנה היא מזוזה – מתורה שבכתב. החדשה – נר חנוכה, שנתקנה בימי בית שני ע"י חז"ל.

ולפי הדברים הנ"ל – שתיהם בימין. המזוזה מבטאת את שמירת הקדוש ברוך הוא על פתח הבית, כלפי פנים, ועל כן היא נמצאת בצד ימין הנכנס. נר חנוכה מבטאת את

⁹ שיר השירים ז, יד
¹⁰ ולא מצאנו מקורו.

פרסום הנס שעשה לנו הקב"ה, על כן הוא יוצא מתוך הבית כלפי חוץ, ועל כן הוא בימין היוצא, שזה צד שמאל.

ונראה שהדברים קשורים ליחס תורה שבכתב ותורה שבעל פה.
תורה שבכתב מגיעה מלמעלה למטה, מהקדוש ברוך הוא אלינו. תורה שבעל פה היא תושב"כ ותושב"ע צמיחת הופעת התורה מתוך החיים, מלמטה למעלה.
"וחיי עולם נטע בתוכנו – היא תורה שבעל פה"¹¹. התורה הצומחת ומופיעה מתוך הארץ¹².

ניתן לראות כאן כיצד באותו עניין, התייחסות תורה שבכתב ותורה שבעל פה משלימות זו את זו.

תורה שבכתב מתייחסת לפתח הבית מצד שמירת הקב"ה עלינו, והתורה שבעל פה מתייחסת לבתים של עם ישראל כמפיצים ומאירים את אור ה' בעולם¹³.

¹¹ כלשון הטור אורח חיים סימן קלט

¹² ועיין באורות התורה פרק א בפסקאות שם.

¹³ ומעין זה ביאר הקדושת לוי את היחס בין שמות חג הפסח – שבתורה שבכתב נקרא "חג הפסח, ובתורה שבעל פה "חג המצות". וכך הוא כותב בפרשת בא:

"ואמרתם זבח פסח הוא לה'. והנה יש להבין שאנו קורין את יום טוב המכונה בתורה בשם חג המצות אנו קורין אותו פסח, והיכן רמז זה בתורה לקרוא יום טוב זה בשם פסח, והלא בכל התורה נקרא יום טוב זה בשם חג המצות. והנה כתיב (שיר השירים ו, ג) אני לדודי ודודי לי, היינו שאנו מספרים שבחו של הקדוש ברוך הוא והקדוש ברוך הוא מספר שבח של ישראל"